

SISÄLLYSLUETTELO

ESIPUHE

1	JOHDANTO	11
1.1	Menestys on aina ansaittava uudestaan	11
1.2	Millaisia ongelmia Suomella on edessään?	12
	Väestön ikääntyminen	12
	Laman opetukset: hyvinvointipalvelut ja talous	13
	Globalisaatio ja kansallisvaltioiden systeemikilpailu	13
	Entä luonnonvarat ja ympäristö?	16
	Kykenemmekö sopeutumaan muutoksiin?	16
1.3	Kasvun ymmärtäminen	17
	Kuka päättää kasvusta?	18
	Kasvun sisältö muuttuu	20
1.4	Kirjan rakenne	24
	Alaviitteet	26
2	MITÄ VOIMME SANOA VUODESTA 2028?	27
2.1	Päätöksenteko ja epävarmuus	27
	Tulevaisuutta ei ole ilman ennusteita	27
	Päätöksenteko epävarmuuden vallitessa	30
	Skenaariot auttavat varautumaan	32
2.2	Varma, epävarma, kuka tietää	35
	Kalenteri sentään pitää paikkansa	35
	Luonnontieteiden ennusteet osuvat usein kohdalleen	37
	Väestöennusteet tuottavat jo ongelmia	40
	Entä luonnonvarat?	42
	Neljännesvuosisata on lyhyt aika	43
2.3	Teknologisen muutoksen ennakointi	45
	Teknologinen muutos on sisäsyntyistä	45

	Teknologian pitkät syklit	45
	Talouden vanhat lait	47
	Onko teknologinen kehitys nopeutunut?	51
	Uuden teknologian yhteiskunnalliset vaikutukset	52
	Voimmeko jäädä yleisen kehityksen ulkopuolelle?	52
2.4	Voidaanko instituutioiden ja organisaatioiden muutoksia ennustaa?	54
	Alaviitteet	56
3	KANSALLINEN KASVU- JA SIVISTYSPROJEKTI: TALOUDEN JA YRITYSRAKENTEEN MUUTOKSET 1860-2002	57
3.1	Taloudellisen kasvun peruskysymykset	57
3.2	Mistä kasvu johtuu?	58
3.3	Tuottavuuden ja taloudellisen kasvun erot – mitä tutkimukset kertovat?	63
3.4	Suomen taloudellinen kasvu ja rakennemuutos	70
	Kasvun ja hyvinvoinnin juuret	70
	Kasvun vaiheet	73
	Alkutuotannosta teollisuuteen ja palvelutalouteen	77
	Teollisuuden kasvu ja rakennemuutos	81
3.5	Yritysrakenteen muutos: keskittymistä, hajautusta ja kansainvälistymistä	89
3.6	Ulkomaankaupan rakennemuutos	100
	Tervasta painopaperiin	100
	Pieni avoin talous	101
	Vaihtosuhteen nousu tasaantuu	103
	Raaka-aineet hallitsevat tuontia	105
3.7	Investointien rakennemuutos	107
	Mihin kansantaloudessa on investoitu?	107
	Tutkimukseen, koulutukseen ja kansainvälistymiseen	108
3.8	Elintason nousu	110
	Kulutus ja elintaso	110

	Työ ja vapaa-aika	114
3.9	Jälkitekollinen yhteiskunta?	118
	Tietoyhteiskunta?	122
	Alaviitteet	124
4	KANSAINVÄLINEN TALOUS JA SUOMI	125
4.1	Kansainvälinen työnjako ja pienen maan elintaso	125
	Integraatio ja globalisaatio	125
	Työnjaon edut ja haitat	129
	Kasvutavoitteet ja vaihtotase EMUssa	131
	Suhdannepolitiikka EMUssa	132
4.2	Miten maailma muuttuu seuraavan 25 vuoden aikana?	134
	Yritysten kansainvälistyminen ei pysähdy	135
4.3	Jatkuuko maailmantalouden kasvu?	139
4.4	Mitä tapahtuu Suomen markkina-alueilla?	142
	Pohjoismaiden yhteistyö tärkeää	145
	Itämeren alue	145
	Suomi Euroopan unionin jäsenenä	147
	Suomi ja Venäjän tulevaisuus	152
	Kaukomarkkinoiden merkitys kasvaa	156
	Alaviitteet	162
5	VÄESTÖ, TYÖVOIMA, LUONNONVARAT JA YMPÄRISTÖ	163
5.1	Talouden kasvun tarjontatekijät	163
5.2	Luonnonvarat ja ympäristö	165
	Peltoala pienentyy, maataloustuontanto supistuu	165
	Loppuvatko luonnonvarat: kansainvälinen ja kansallinen näkökulma	166
	Suomen luonnonvarat: puusto lisääntyy, alueelliset erot suuria	168
	Uusia kaivoksia?	173

5.3	Väestö ja työvoima	174
	Kääntyykö Suomen väkiluku laskuun ennen vuotta 2028?	174
	Entä jos eläkkeellejäämisikä nousee ja koulutusajat lyhenevät?	182
	Milloin työttömyys kääntyy työvoimapulaksi?	183
	Alaviitteet	192
6	OSAAMINEN – TULEVAN KASVUN JA MUUTOKSEN YDIN	193
6.1	Investoinnit, teknologia ja taloudellinen kasvu	193
6.2	Fyysinen ja henkinen pääoma	194
	Investoinnit	194
	Koulutus	196
6.3	Teknologia ja tuottavuus	206
6.4	Tuottavuus ja kokonaistuottavuus	209
	Tuottavuusparadoksi	209
	Teknologinen kehitys ja tuottavuus: Suomi kansainvälisessä vertailussa	211
	Suomesta high-tech -maa	214
6.5	Teknologian siirtyminen ja Suomi	218
	Teknologian tuojasta viejäksi	218
	Diffuusio vai oma tuotekehitys?	221
6.6	Tulevaisuuden yritys	224
	Jäähvyäiset fordismille	224
	Viekö teknologinen muutos työpaikkoja?	225
6.7	Kansallinen innovaatiojärjestelmä kansainvälistyvässä taloudessa	226
	Alaviitteet	228
7	MITEN TALOUDEN INSTITUUTTIOT MUUTTUVAT?	229
7.1	Instituutiot ja organisaatiot taloudellisessa muutoksessa	229
7.2	Yritykset: keskitystä ja hajautusta	230

	Joustavia yrityksiä – verkostotaloutta	230
	Suuryritysten rooli	234
7.3	Informaatioyhteiskunta, verkostot ja klusteritalous	235
	Mistä on kysymys?	235
	Klusterit ja tulevaisuuden kasvualat	239
	Klustereiden rajat ovat avoimia	241
	Klustereiden vahvuudet ja heikkoudet	242
	Yrittäjyys – heikko lenkki Suomen innovaatiojärjestelmässä?	243
	Kohti uutta elinkeinopolitiikkaa	244
7.4	Julkisen sektorin mitoitus	246
	Hyvinvointivaltion kriisi	246
	Mihin julkista sektoria tarvitaan?	250
	Kuinka julkista toimintaa tulisi kehittää?	257
	Tulontasauksen ongelmia	264
7.5	Kuinka työehdoista sovitaan 2000-luvulla?	268
	Säännöstelykauden instituutiot	268
	Keskitetyn sopimisen ongelmat	269
	Kohti yrityskohtaista palkkasopimista	271
	Parlamentarismi ja mikrokorporatismi	273
7.6	Yhteiseen valuuttaan	275
	Valuuttakurssijärjestelmien ongelmia	276
	EMUun osallistuminen Suomen kannalta	277
	Alaviitteet	282
8	KANSANTALOUS 2028	285
8.1	Kansallinen kasvu- ja sivistysprojekti globaalistuneessa maailmassa	285
8.2	Kohti vuotta 2028	288
	Muutosta, muutosta, muutosta	288
8.3	Väestö vanhenee – työvoima alkaa vähentyä	290
8.4	Osana kansainvälistä yhteisöä	291

8.5	Osaamisstrategia	293
8.6	Miten ylläpitää hyvinvointiyhteiskunnan sosiaalista pääomaa?	294
	Kuviot, kuvat ja taulukot lähteineen sekä laatikot	298
	Kirjallisuutta	305
	Nimihakemisto	328
	Asiasanahakemisto	331

JOHDANTO

1.1 Menestys on aina ansaittava uudestaan

Euroopan reuna-alueen köyhä Suomi pääsi mukaan teolliseen vallankumoukseen noin 150 vuotta ennen toisen vuosituhannen loppua. Kolmannen vuosituhannen alkaessa Suomi kuuluu maailman rikkaiden teollisuusmaiden joukkoon. Monien hiljattain tehtyjen kansainvälisten selvitysten mukaan Suomi olisi yksi maailman kehittyneimpiä ja kilpailukykyisimpiä alueita.¹

Se kansallinen kasvu- ja sivistysprojekti, jolla materiaallinen elintaso on muuttaman sukupolven aikana nostettu yli kymmenkertaiseksi on kieltämättä suuri menestystarina. Projekti on perustunut ”snellmanilaisiin” keinoihin: kansallisen identiteetin ja kulttuurin vahvistaminen, koulutus ja sivistys, elinkeinolämän tarvitseman infrastruktuurin rakentaminen sekä toimivien taloudellisten instituutioiden ja organisaatioiden luominen.

Viime vuosina julkaistut talous-, elinkeino- tai sivistyspoliittiset kannanotot muistuttavatkin hämmästyttävällä tavalla 1800-luvun jälkipuoliskon ajatuksia. Kansallinen kasvu- ja sivistysprojekti ”suurena suomalaisena kertomuksena” on vielä voimissaan. Itsenäistyminen ja toisen maailmansodan jälkeinen pyrkimys pohjoismaisen hyvinvointivaltion rakentamiseen eivät oleellisesti muuttaneet Suomen vaurastumisstrategian perusteita. On myös hyvä muistaa, että kansalliseen kasvu- ja sivistysprojektiin kuului alusta alkaen myös laaja sosiaalipoliittinen ohjelma. Tämä näkyi esimerkiksi vuonna 1884 perustetun Kansantaloudellisen Yhdistyksen toiminnassa. Viime vuosikauden jälkipuoliskolla kasvuprojekti muuttui kuitenkin entistä valtiokeskeisemmäksi, esimerkiksi julkisen sektorin työntekijöiden määrällä mitattuna.

Ennen kuin käsittelemme tulevaa, on tärkeää yrittää ymmärtää, mistä menestystarinamme johtuu. Onnistumista voidaan selittää monella tavalla: yksi korostaa yrittäjäyyttä ja teknologiaa, toinen suurta julkista sektoria ja sosiaalipolitiikkaa. Vaihtoehtoisten historioiden kirjoittaminen on siten myös väline tulevan politiikan perustelemiseen. Kaikille lienee kuitenkin selvää, ettei onnistunutta kasvu- ja sivistysprojektiä voida jatkaa uusissa oloissa samanaikaisena kuin kuluneen 150 vuoden aikana. Tämä muutos koskee esimerkiksi valtion tehtäviä. Kansallisvaltiolla on kyllä globaalitaloudessakin keskeinen rooli yhteiskunnan instituutioiden ylläpitämisessä ja kehittämisessä.² Julki-

nen valta ei kuitenkaan voi jatkaa vastuidensa kasvattamista samaan tapaan kuin hyvinvointivaltioiden ”ylösrakentamisen” vuosina. Aikaisemmin onnistuneiden toimintojen laajentamisen sijasta on kiinnitettävä huomiota toimintojen järkipäristämiseen ja sellaisten mallien, instituutioiden ja järjestelmien luomiseen, jotka sopivat uudenaikaiseen ympäristöön.

Neuvostoliiton romahdus, EU-jäsenyyden tuomat haasteet, kansallisvaltioiden keskinäinen kilpailu vaihtoehtoisilla instituutioilla, hyvinvointivaltion rahoituksen kriisi ja terrorismin uhka ovat asioita, joiden vuoksi on oikeutettua puhua murroksen jatkumisesta, jopa uudesta aikakaudesta, joka Suomessa on alkanut.³ Jos halutaan korostaa meneillään olevaa murrosta, voidaan muistuttaa monista muistakin koko maailmaa ravistelevista muutoksista: globalisoituminen on informaatio- ja viestintäteknologian kehityksen vuoksi vauhdittunut ja maailmantalouden painopistealueet muuttuneet. Tarkastelemmekin tässä kirjassa esimerkiksi uuden teknologian ja kansainvälisen talouden muutoksia. Niillä on varmasti seuraavan 25 vuoden aikana suuria vaikutuksia myös Suomeen. Suhtaudumme kuitenkin kriittisesti väitteisiin, että kaikki olisi nopeassa muutoksessa. Emme usko, että tuottavuuden kasvu olisi hiljattain *koko* maailmantasolla oleellisesti nopeutunut, että arvot olisivat perusteellisesti muuttumassa tai että ympäristöongelmat olisivat juuri nyt kaatumassa päälle.

1.2 Millaisia ongelmia Suomella on edessään?

Osa seuraavan 25 vuoden tapahtumista on ennakoitavissa; joihinkin kehityskulkuihin on syytä varautua, vaikka ne eivät ehkä toteutuisikaan; osa tulee kuitenkin yllätyksinä. Hyvinvointimme turvaaminen edellyttää joka tapauksessa vaurastumisen syiden ja edellytysten ymmärtämistä sekä edessä olevien ongelmien hahmottamista.

Väestön ikääntyminen

Suomeen kehittyä seuraavan 25 vuoden kuluessa hyvin poikkeuksellinen väestörakenne. Yleensä nuoret ikäluokat ovat olleet suurempia kuin vanhemmat ikäluokat, mutta näin ei enää ole. Sodanjälkeisten suurten ikäluokkien odotettavissa oleva elinikä on myös selvästi pidempi kuin heidän vanhempiansa. Syntyvyys ja maahanmuutto eivät pysty pitämään ikäjakaumaa normaalina. Kehitys näkyy selkeästi suomalaisten keski-ikänsä nousuna: kun keskimääräinen suomalainen oli sata vuotta sitten 27 vuotta vanha, on hän vuonna 2028 jo 45-vuotias. Tällainen väestörakenteen muutos vaikuttaa selvästi talouteen ja koko yhteiskuntaan.

Laman opetukset: hyvinvointipalvelut ja talous

Kansainvälisten pääomaliikkeiden vapauttaminen ja rahamarkkinoiden sääntöselvityksen purku vauhdittivat 1980-luvulla Suomen talouden ylikuumentumista. Kun ylivelkaantunutta kansantaloutta kohtasi huono onni, oli 1990-luvun alun kriisi väistämätön.⁴ Lama nosti työttömyyden alle 4 prosentista lähes 20 prosenttiin. Vaikka taloudessa koetaan jo työvoimapulaa, työttömyys on juuttunut aivan liian korkealle tasolle. Varhainen eläkkeellesiirtymisikä ja korkea työttömyys merkitsevät sitä, että liian pieni osa suomalaisista on töissä. Kansantaloutta on rasittanut myös laman myötä kasvanut julkinen velka: alentuneiden verotulojen ja kasvaneiden sosiaalimenojen vuoksi valtion velka nousi vuoden 1996 lopussa yli 70 prosenttiin kansantuotteesta. Se on nyt pudotettu 42 prosenttiin, mutta velan korot vastaavat vielä puolikasta opetusministeriön menoista. Kaikkien, jotka puolustavat kansallisen kasvu- ja sivistysprojektin jatkamista, on syytä pitää tämä mielessään.

Suuri lama muutti suomalaisten käsityksiä hyvinvointivaltion ja talouden suhteista. Yksimielisyys vallitsee edelleen siitä, että hyvin toimiva julkinen sektori on edellytys elinkeinoelämän kilpailukyvyille. Mutta toisaalta kävi selväksi se, että jos talous ei pyöri, ei voida pyörittää hyvinvointipalveluitakaan. Huonon talouskehityksen myötä hyvinvointivaltion rahoitusmahdollisuudet väistämättä kapenivat.

Kansantalouden tasapainon järkkäminen pakotti kaikki pohtimaan säästökohteita, myös hyvinvointivaltion puolesta puhujat. Vuoden 1995 eduskuntavaaleihin mentäessä kaikki puolueet esittivät omat säästölistansa. Huoli kasvun jatkumisesta ja hyvinvointipalvelujen turvaamisesta johti politiikkaan, jonka seurauksena talous on nyt kohtuullisessa kunnossa ja julkisen sektorin asema parantunut.

Globalisaatio ja kansallisvaltioiden systeemikilpailu

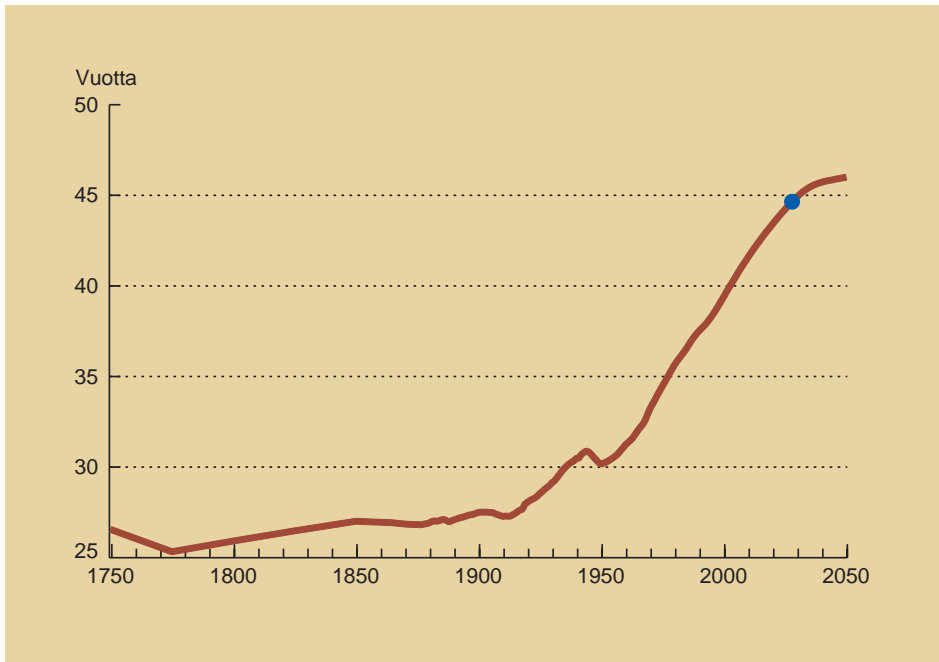
Suomi on hyötynyt globalisaatiosta, mutta globalisaatioon liittyy myös riskejä. Parin viime vuosikymmenen aikana kansalliset rajat ylittävän toiminnan suhteellinen merkitys on oleellisella tavalla kasvanut. Kansainvälinen kilpailu koskee nykyisin lähes kaikkia toimialoja. Monet yksityiset ja myös julkiset palvelut ovat siirtyneet talouden suljetusta sektorista avoimeen. Suomalaisen yritysten tuotannosta yhä suurempi osa tehdään ulkomailla. Toisaalta yhä suurempi osa täällä toimivista yrityksistä on joko suoraan tai pörsin kautta ulkomaisessa omistuksessa. Kuka omistaa Suomen vuonna 2028?

Jos talouskasvu jatkuu, myös julkiseen talouteen tulee automaattisesti uutta pelivaraa. Osa siitä käytetään jatkossakin julkisten menojen kasvuun ja osa verotuksen keventämiseen. Muihin maihin integroitunut Suomi joutuu jatkossa entistä selvemmin houkuttelemaan toimintoja instituutioidensa tehokkuudella. Suomessa on esimerkiksi vaikea pitää yllä muita maita korkeam-

paa verotusta, mikäli aiomme pärjätä kilpailussa yritysten sijainnista ja työntekijöistä. Veroaste oli Suomessa 1980-luvulla eurooppalaisella tasolla, nousi laman myötä tätä korkeammaksi, ja nyt paineet verotuksen keventämiseen takaisin eurooppalaiselle tasolle ovat suuret.

Kansainvälinen kilpailu luo siis paineita kohti alempia veroasteita, mutta samanaikaisesti esitetään vaatimuksia julkisten menojen kasvattamisesta. Millaiseksi hyvinvointiyhteiskunta kehittyy tulevan 25 vuoden aikana? Voiko yksityinen yritystoiminta ottaa suuremman vastuun terveydenhuolto-, koulutus- ja kulttuuripalvelujen tuottajana?

Yhä useammin joudummekin kysymään, onko Suomessa hyvä opiskella, tehdä töitä, kasvattaa perhettä ja viettää eläkepäiviä. Kannattaako investoinnit sijoittaa juuri tänne? Ovatko infrastruktuuri ja koulutusjärjestelmä toimiva, ovatko tutkimus- ja tuotekehitystoiminnan edellytykset hyvät ja onko yleinen ilmapiiri suotuista?

Kuvio 1.1 Suomalaisen keski-ikä

Vuonna 2028 suomalaiset ovat keskimäärin 45 vuoden ikäisiä. Vuonna 1751 suomalaisten keski-ikä oli vielä alle 27 vuotta. Keski-ikä alkoi nousta vasta viime vuosisadalla. Vuonna 2028 äänestysikäisten keski-ikä on jo yli 50 vuotta. Silloin syntyvät naiset voivat odottaa elävänsä yli 80-vuotiaiksi, kun vielä 1930-luvulla vastasyntyneiden naisten odotettavissa oleva elinikä oli alle 60 vuotta.

Kuva 1.1 0,1,2 ja 3 kertaa 25 vuotta

Kansalaiset hahmottavat suomalaisen yhteiskunnan menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden eri lailla. Kuvassa on neljä henkilöä, joiden iät eroavat tämän kirjan tarkasteluhorisontin verran. Vilja ei vielä pohdi niitä kysymyksiä, joita tässä kirjassa käsitellään. Maiju on juuri valmistunut opettajan ammattiin. Suurten ikäluokkien Arjalla on pitkä kokemus työelämästä. Jo kolme 25 vuoden jaksoa nähnyt Nadja on eläkkeellä. Hänellä on kokemuksia paitsi lamasta, myös sodista ja evakkotiestä. Inhimillinen vuorovaikutus, kieli, kansallinen kulttuuri ja perhesiteet sitovat heitä toisiinsa, vaikka elinkaaret lomittuvat 25 vuoden välein.

Yksi Suomen houkuttelevuutta vähentävä tekijä on kiistatta edellä mainittu korkea palkkaverotus. Kireä palkkaverotus on osa ns. verokiilaa, työnantajan maksaman ja työntekijän saaman palkan erotusta, joka jarruttaa rakenteellisen työttömyyden alenemista. Rakenteellisen työttömyyden alentaminen ja samalla työllisyysasteen nostaminen onkin lähivuosien keskeinen tavoite. Mitä enemmän veronmaksajia on, sitä helpompi on keventää veroja. Lapsillemme ajatus maastamuutosta voi tulla helpommin mieleen kuin meille, onhan suomalaisia ennenkin muuttanut ulkomaille. Vastaavasti suomalaisten yritysten on vaikea houkutellessa ulkomaisia erikoisasiantuntijoita, kun kylmän ilmaston ja omituisen kielen lisäksi kohtaa ankaran verotuksen.

Entä luonnonvarat ja ympäristö?

Taloudellinen kasvu kuluttaa luonnonvaroja ja tuo mukanaan ympäristöongelmia, joiden ratkaiseminen on hyvinvoinnin kannalta välttämätöntä. Ympäristöongelmat eivät ole vain paikallisia tai kansallisia, vaan globaaleja ja kansainvälisiä. Ne vaikuttavat paitsi yhteiskuntapoliittiseen päätöksentekoon, myös tavallisten kotitalouksien ja yritysten arkipäivään. Ympäristökysymykset nousevat esiin päästönormeina, uusina verolakeina ja kansainvälisinä sopimuksina. Ne näkyvät myös energiaratkaisuissa, tuotteiden ja tuotantomenetelmien valinnassa sekä tutkimuksessa ja tuotekehityksessä. Ympäristöön liittyviä asioita tarkastellaan lähemmin luvussa 5.

Kykenemmekö sopeutumaan muutoksiin?

Suomalaiseen menestystarinaan liitetään usein se, että olemme kyenneet reagoimaan muutoksiin.⁵ Suomalaiset eivät esimerkiksi olleet varautuneet Neuvostoliiton romahdukseen tai EU-jäsenyyteen. Molempiin sopeudimme kuitenkin yllättävän nopeasti. EU:n jäsenenä olemme oppineet nopeasti ja uudella tavalla arvioimaan rooliamme Euroopassa, maailmantaloudessa ja kansainvälisessä politiikassa.

Viime vuosikymmeniltä löytyy esimerkkejä myös hitaasta sopeutumisesta, jopa pakkosopeutumisesta. Talouspolitiikassa ei ennen 1990-luvun kriisiä kyetty ottamaan huomioon muuttuneita ulkoisia olosuhteita. Raha- ja valuuttamarkkinoiden kansainvälistyminen muuttivat sitä toimintaympäristöä, jossa suomalaista talouspolitiikkaa harjoitetaan. Kun emme itse sopeutuneet, lama pakotti sopeutumaan.

Keskeinen sopeutumishaaste lähivuosina on se, että taloudellisesta kasvusta on paljon vaikeampi tehdä samanlaisia keskitettyjä kansallisia päätöksiä kuin aiemmin. Kasvu on lukuisten hajautettujen ja toisistaan riippumattomien koti- ja ulkomaisten päätösten seuraus. Siirtyminen aikaisempaa hajautetumman päätöksenteon oloihin edellyttää uusia muutoksia kotitalouksissa, yrityksissä ja julkisella sektorilla.

Yllämainitut ongelmat tuovat esiin monia institutionaalisia ja organisatorisia muutospaineita. Keskustelemme tässä kirjassa muun muassa teknologian tarjoamista mahdollisuuksista, Euroopan talous- ja rahaliitosta, verotuksesta ja tulontasauksesta, yritysorganisaatioista ja tulopolitiikan tulevaisuudesta. Monet kysymykset jäävät luonnollisesti maininnan varaan: rikollisuus, huumeet, terrorismi ja pakolaisuus ansaitsisivat enemmän tilaa.

1.3 Kasvun ymmärtäminen

Kirjan rakenne perustuu käsityksemme siitä, kuinka taloudellisen kasvun ja hyvinvoinnin pitkän aikavälin kehitystä yleisemminkin on kuvattava. Kirjan tarkoitus ei varsinaisesti ole ennustaa vuotta 2028, sehän on monilta osin mahdotonta. Jos kuitenkin ymmärrämme paremmin, mistä talouden vaurastuminen johtuu ja mitä ongelmia kasvuun liittyy, meillä on paremmat mahdollisuudet muokata tulevaisuus omalta kannaltamme miellyttäväksi.

Mistä johtuu se, että materiaalisen elintason nousu oli Suomessa viime vuosisadalla selvästi nopeampaa kuin teollisuusmaissa keskimäärin? Ovatko Suomen kehitysmahdollisuudet nyt heikommät kuin aikaisemmin? Millaisilla toimilla voimme parantaa elämisen laatua tulevaisuudessa? Saammeko kasvun eteen tehdyistä uhrauksista riittävän tuoton?

Ei ole olemassa yhtenäistä teoriaa, joka pystyisi selittämään kansakuntien vaurastumisen joillakin yksittäisillä ”syillä”. Hyvinvoinnin nousu on mutkikas prosessi, ja sen ymmärtämiseen tarvitaan paljon muutakin kuin taloudellisen kasvun teoriaa. Suomessa on aivan oikein nostettu sivistyksen, koulutuksen, tutkimuksen ja yhteiskunnallisten instituutioiden merkitys kasvuprosessissa keskeiselle sijalle. On hyvin uskottavaa, että ”luterilaisen” koulutuksen saanut, perinteiltään ja tavoiltaan yhtenäinen pieni väestö on Suomessa kyennyt luomaan kulttuurista ja sosiaalista pääomaa, joka ”kasvuhakuisissa” oloissa on myös tukenut kansakunnan vaurastumista. Luottamuksen, lainkuuliaisuuden, sosiaalisten verkostojen, yhteisöllisyyden ja moraalien merkitys taloudelliselle menestymiselle on jälleen nousemassa myös ”virallisen” taloustieteen tutkimuskohteeksi.⁶ Toisaalta lienee selvää, että kovin yhtenäinen kansakunta, joka ei hyväksy tarvittavia muutoksia, voi pudota nopeastikin vaurastumisjunasta. Ja muutospaineet kohdistuvat myös suomalaiseen kulttuuriin: kirjat, elokuvat, sävellykset ja näytelmät muuttuvat seuraten pitkälti yleistä kansainvälistä kehitystä, yritysten hallintomenetelmät kansainvälistyvät, siirtolaiset tuovat monikulttuurisuutta ja uusia suhtautumistapoja suomalaiseen normistoon, valtiontuki ei kasva, kansalaistoiminnan, sponsoroinnin ja yksityisen yritteliäisyyden merkitys lisääntyy.

Kulttuurin ja talouden suhteista ei siis saisi rakentaa muna-kana-ongelmaa, jossa jompikumpi edeltäisi toista. Taloudenpidon ja kulttuurin väliin ei mah-

du edes veteen piirrettyä viivaa. Mutta miten talouden, kulttuurin ja teknologian muodostamaa kokonaisuutta pitäisi kehittää?

Käsitlemme aluksi kansainvälistä taloutta ja kasvun taustalla olevia resursseja kuten maata, luonnonvaroja ja väestöä. Tämän jälkeen pohdimme suomalaisen kasvu- ja sivistysprojektin keskeistä osaa, fyysisten ja henkisten investointien merkitystä hyvinvoinnille.

Yksi kirjamme viesti on se, että kasvun ja hyvinvoinnin nousun taustalla ovat mikrotasolla – yrityksissä ja kotitalouksissa – tapahtuvat muutokset. Kansantalouden instituutiot on järjestettävä niin, että talousyksiköt voivat tehdä järkeviä päätöksiä esimerkiksi tuotannosta, työajoista, tuotekehityksestä ja rahoituksesta. Vaikka niin haluttaisiinkin, kokemus osoittaa, ettei yhteiskunta pysty hoitamaan näitä asioita keskitetyillä päätöksillä.

Kiinnitämme erityistä huomiota siihen, että kansantalouden pitemmän aikavälin muutokset liittyvät läheisesti koko suomalaisen yhteiskunnan muutokseen, erityisesti moniin sosiaalisiin ja teknologisiin muutoksiin. Taloudelliset muutokset mahdollistavat – joskus jouduttavatkin – teknologisia ja sosiaalisia muutoksia. Toisaalta sosiaaliset ja teknologiset muutokset ovat taloudellisten muutosten edellytyksiä. Vaikka oma tarkastelukulmamme on lähinnä taloudellinen, pyrimme osoittamaan yleisiä yhteiskunnallisia muutospaineita ja -tarpeita. Jos yhteiskunnan taloudellinen kehitys on hyvä, sillä on hyvät lähtökohdat monien muiden hyvinvointiin liittyvien osa-alueiden hoitamiseen.

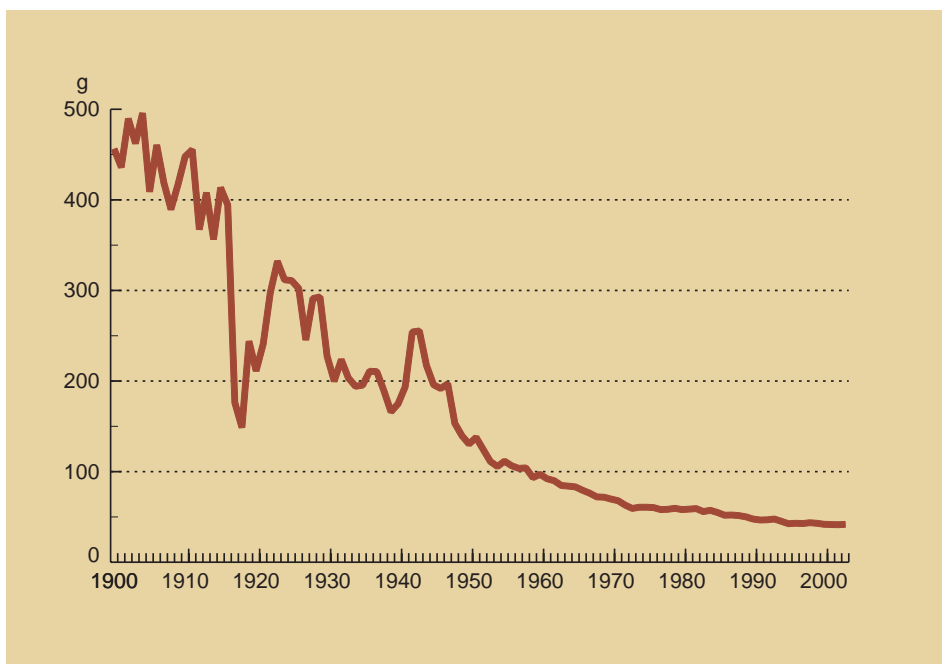
Kuka päättää kasvusta?

Taloudellinen kasvu ei ole jostain meidän ulkopuoleltamme annettua. Pitkemminkin se määräytyy lukemattomien pienten ja suurten päätösten tuloksena. Suomen lähivuosien kehitykseen vaikuttavia päätöksiä tekevät yksilöt, kotitaloudet, yritykset, hallitus, eduskunta ja monet muut yhteisöt. Myös ulkomaisilla päätöksillä on vaikutusta Suomen kansantalouteen. Esimerkiksi vientituotteitamme ostajat ja verojärjestelmien kehittäjät muissa maissa vaikuttavat Suomen talouteen. Itsestään selvää on, että kansainvälisen talouden ja politiikan suuret muutokset heijastuvat myös meihin.

Kasvun toteutuminen lukuisten hajautettujen päätösten tuloksena on tärkeä näkökohta keskusteltaessa yhteiskunnallisista ongelmista. Hyvä esimerkki on usein esitetty ajatus nollakasvusta ympäristöongelmien ratkaisuna. Kasvua ei kuitenkaan voida eduskunnan päätöksellä asettaa nollassa. Tällainen yritys edellyttäisi toteutuakseen hyvin monentasoisia päätöksiä, jotka olisi myös jotenkin koordinoitava ja hyväksyttävä. Paljon yksinkertaisempi lähtökohta on se, että pyrimme tekemään järkeviä päätöksiä kaikista mahdollisista asioista ja otamme huomioon myös ympäristökysymykset. Tässä mielessä kehityksen pitkällä aikavälillä tulisi olla kestävä. Luonnollisesti myös julkinen sektori osallistuu ympäristöä koskeviin päätöksiin silloin, kun se

esimerkiksi ns. ulkoisten häiritsevien vaikutusten vuoksi on kokonaisuuden kannalta parasta. Kasvu määräytyy monien päätösten lopputuloksena ja voi olla suurta, pientä tai jopa negatiivista. Oma käsityksemme on se, että ympäristöongelmat tulevat seuraavan 25 vuoden kuluessa saamaan hyvin paljon huomiota osakseen, mutta ei siten, että taloudellista kasvua pyrittäisiin hidastamaan. Osa ympäristöongelmien ratkaisusta sen sijaan tulee tuottamaan uutta kasvua.

Tuleva kehitys riippuu ratkaisevalla tavalla omista toimistamme, mutta jokin raja ”hyvilläkin” päätöksillä kuitenkin on. Monilla kansalaisilla ja poliitikoilla on väärinkäsitys, jonka mukaan yleisillä vaaleilla valitut edustajat, hallitus ja presidentti, voisivat niin tahtoessaan nopeastikin ratkaista merkittäviä taloudellisia ongelmia, jos hyvää tahtoa vain riittäisi. Miksi emme voi eduskunnan päätöksellä nostaa elintasoja 20 prosentilla? Jos tällainen tempu olisi mahdollinen, se olisi meillä ja muualla jo monta kertaa tehty. Tuotannon lisääminen 20 prosentilla edellyttää yrityksissä ja kotitalouksissa lukemattomien päätösten tekoa ja monien asioiden muuttamista.

Kuvio 1.2 Leipään ei enää rukiista

Ruisjauhojen kulutus henkeä kohti päivässä (grammaa). Jokainen suomalainen kulutti 1900-luvun alussa päivässä keskimäärin lähes puoli kiloa ruisjauhoja eli yli 3 ruisleipää. Sadan vuoden jälkeen syödään ruista enää kymmenesosa tästä eli kolmen hapankorpun verran päivässä.

Kasvun sisältö muuttuu

Pitkän aikavälin elintasovertailuihin muuttuvassa taloudessa liittyy suuria mitta-ongelmia. Talouden rakennemuutosta kuvaa hyvin kotitalouksien kulutusmenojen kehitys kuluneen sadan vuoden aikana. Kulutusmenot ovat hintojen muutoksesta puhdistettuna viimeisen sadan vuoden aikana yli kymmenkertaistuneet. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, että kuluttaisimme sata vuotta sitten kuluttamiamme tavaroita ja palveluksia kymmenkertaisesti. Kulutus rakenne on muuttunut: esimerkiksi ruisjauhojen kulutus on pudonnut kymmenesosaan. Toisaalta monien entisten ylellisyystavaroiden kulutus on saavuttanut suuret massat ja suuri osa nykykulutuksesta on aivan uusia tuotteita.

Myös tuotannon rakenne on muuttunut. Se on muuttunut niin paljon, että käytössä olevat tilastomenetelmät eivät välttämättä kerro muutoksesta kaikkea. Tuotantorakenteen kehitystä seurataan usein ns. kolmen sektorin mallilla, jossa tuotanto jaetaan alkutuotantoon (maa- ja metsätalous, kalastus, metsästy), jalostustuotantoon (teollisuus, energiantuotanto, rakennustoiminta) ja palvelutuotantoon. Tämä jaottelu on peräisin tilastollisista määrittelmistä ja maan historiallisesta tilanteesta. Maatalous oli aikoinaan hyvin omavaraista ja huolehti itse koneiden valmistuksesta ja huollosta, tuotteittensa ja tuotantopanostensa kuljetuksista ja lannoitteista. Työnjaon lisääntyessä monet näistä tehtävistä ovat siirtyneet tilastoissa teollisuuteen ja palveluihin. Vastaavalla tavalla monia teollisuuden aiemmin itse suorittamia tehtäviä on siirtynyt alihankinnoiksi ja siten tilastoissa palvelualalle kuuluviin yrityksiin. Teollisuuden kansantuoteosuuden pienentyminen johtuu osin siitä, että atk-, siivous-, kuljetus-, kirjanpito-, mainos- ja monet muut palvelut rekisteröidään nyt palvelusektorille. Kuitenkin suuri osa nykyaikaisissa teollisuusyrityksissä tapahtuvasta toiminnasta on edelleen erilaisia palvelutehtäviä, esimerkiksi hallintoa, huoltoa ja markkinointia.

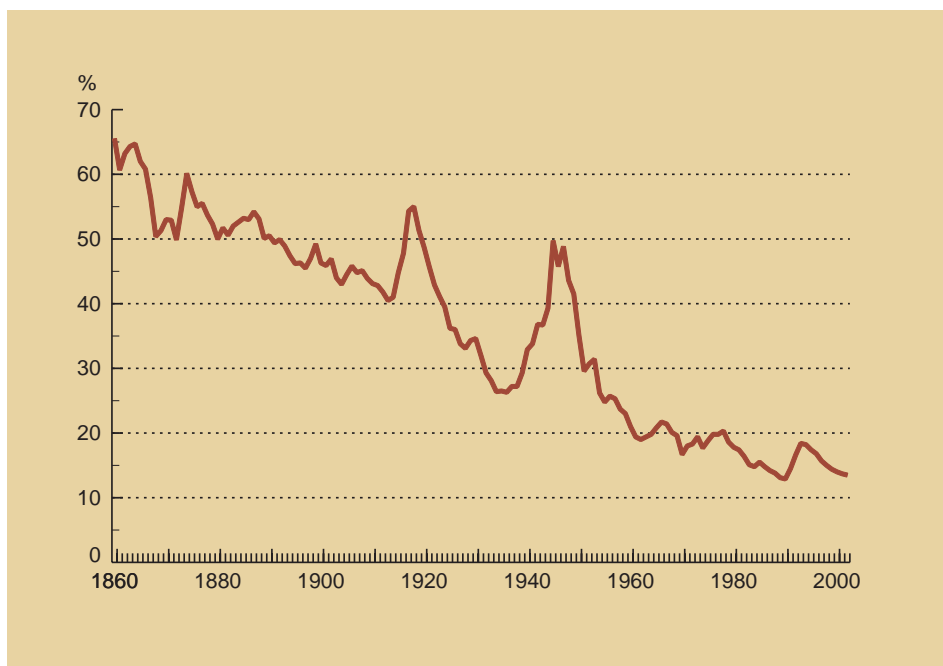
Kansantuotetta – ekonomistien lellilasta – käytetään hyvinvoinnin mittana, vaikka sitä ei varsinaisesti ole kehitettykään hyvinvointia kuvaamaan. Lasketaanhan kansantuotteeseen mukaan monia sellaisia eriä, jotka ovat pikemminkin haitakkeita kuin hyödykkeitä. Lisäksi kansantuotetta nostavat muun muassa sairaanhoito, työmatkat ja ympäristönsuojelu, jotka vasta välillisesti lisäävät hyvinvointiamme. Kansantuotteessa on mukana myös investointitoimintaa, joka tähtää tulevan, ei nykyisen kulutuksen kasvattamiseen.

Toisaalta on muistettava, että markkinoilla rekisteröityyn työhön perustuvasta kansantuotteesta puuttuu paljon hyvää, muun muassa kotona tehty työ. Kotona tehdyn työn osuus kaikesta työstä on vuosikymmenien kuluessa pienentynyt ja tämän suhteen muuttuminen vääristää myös niitä arvioita, joita yleensä tehdään kansantalouden kasvusta. Kuviossa 1.3 on esitetty Hilka Taimion laskema kotityön suhde bruttokansantuotteeseen vuodesta 1860. Kotityön huomioon ottaminen pienentäisi arvion kuluneen 140 vuoden kes-

kimääräisestä kasvusta 0.3 prosenttiyksiköllä. Ero tuntuu pieneltä, mutta tekee 100 vuodessa 35 prosentin eron.

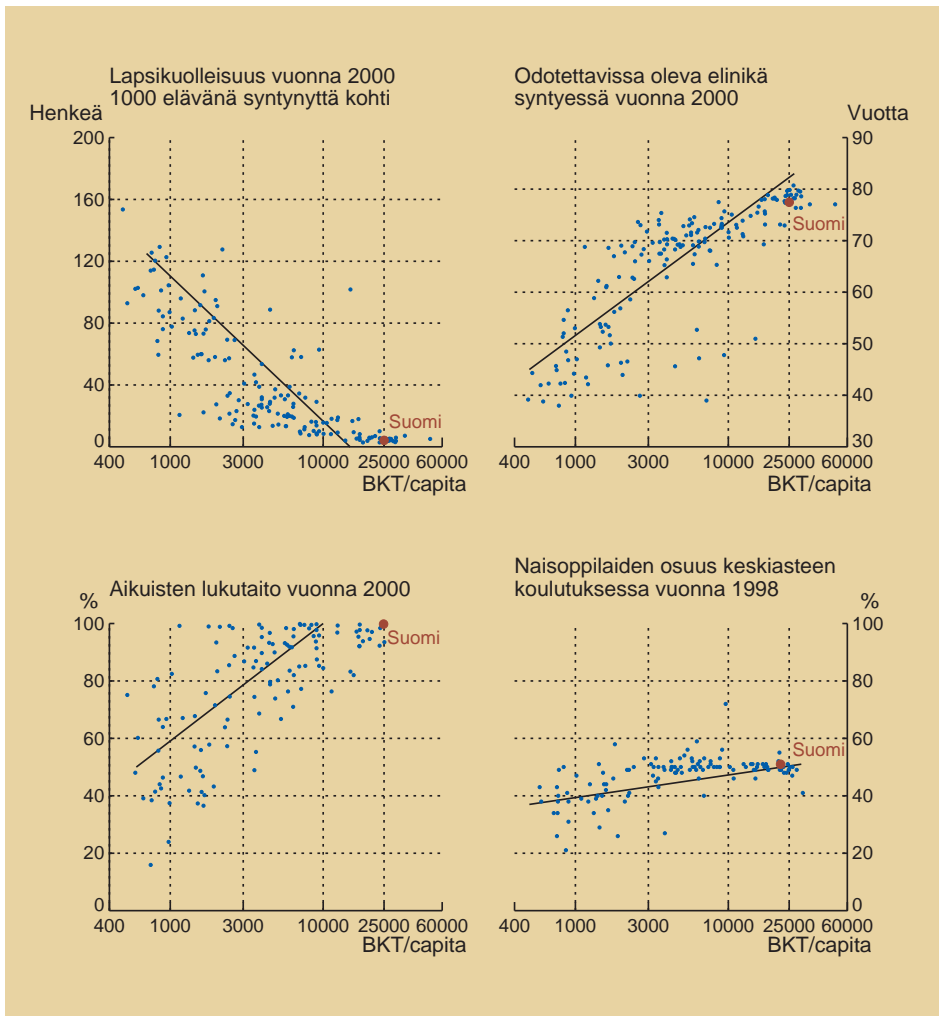
Toinen esimerkki kansantulotilaston ongelmista on vapaa-aika. Työaika on teollistuneissa maissa pudonnut sadassa vuodessa lähes puoleen. Tämä merkitsee huomattavaa hyvinvoinnin lisäystä, joka ei näy kansantulotilastoissa. Kotona tehdyn työn ja vapaa-ajan arvo vaikuttavat monella tavalla kotitalouksien toimintaan. Jos ne otetaan huomioon, ymmärrämme paremmin esimerkiksi kannustin- ja tuloloukkuihin liittyviä ongelmia.

Kansantuote henkeä kohti laskettuna on siis epätäydellinen elintason mittari. Se antaa kuitenkin kohtuullisen yleiskuvan materiaalisesta elintasosta ja korreloi voimakkaasti monien yksityiskohtaisempien hyvinvoinnin indikaattoreiden kanssa. Kuviossa 1.4 on esitetty Maailmanpankin aineistoihin perustuen tällaisia yhteyksiä.

Kuvio 1.3 Palkatonta kotityötä on vähennetty ostamalla ennen kotona valmistettuja tuotteita markkinoilta

Kotitaloustuotannon arvon suhde bruttokansantuotteen arvoon. Sata vuotta sitten pääasiassa naiset tekivät palkatonta kotityötä määrän, joka vastasi noin puolta tilastoihin mitatusta kokonaistuotannon arvosta. Vuosituhannen alussa kotityön arvon suhde bruttokansantuotteeseen oli laskenut 14 prosenttiin. Jos kotona tehdyn työn arvo arvioitaisiin markkinahinnoin, se olisi vielä huomattavasti suurempi.

Kuvio 1.4 Kokonaistuotanto (BKT) kulkee käsi kädessä hyvinvoinnin kanssa

Henkeä kohti laskettu kokonaistuotannon arvo eri maissa on selvästi yhteydessä muun muassa lapsikuolleisuuteen, elinikään, lukutaitoon ja naisten koulutukseen näissä maissa. Pisteellä on merkitty tämä yhteys yli sadassa maassa ja Suomessa erikseen. Kesällä 2001 YK:n julkaiseman Human Development -indeksin mukaan Suomi sijoittui maailman maiden joukossa ensimmäiseksi. Vuoden 2003 indeksin mukaan Norja oli ohittanut Suomen. Tässä hyvinvointi-indeksissä otetaan tulojen lisäksi huomioon odotettavissa oleva elinikä ja koulutus.

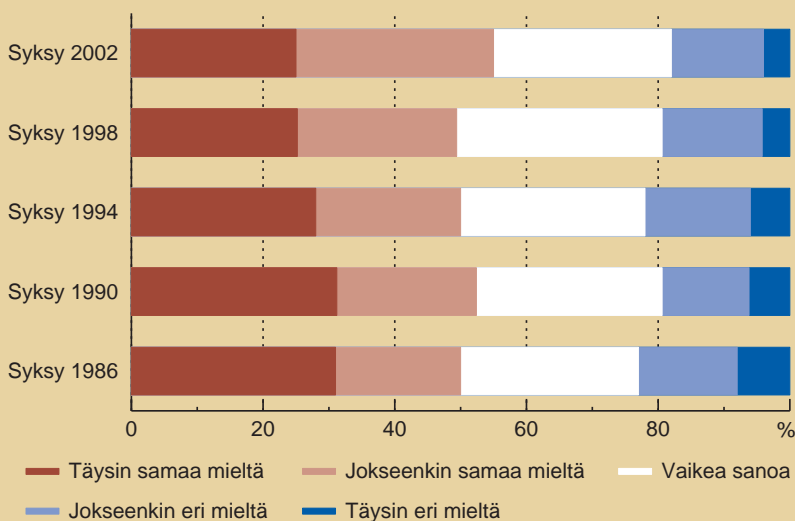
Laatikko 1.1 Olemmeko onnellisempia kuin ennen?

Vaikka taloudellinen kasvu käsittääksemme jatkuu, emme välttämättä halua väittää, että suomalaiset kokisivat olevansa vuonna 2028 oleellisesti onnellisempia kuin nykyisin. Suomalaiset eivät myöskään liene kovin paljon onnellisempia kuin vaikkapa intialaiset. Entä olemmeko nyt onnellisempia kuin 25 vuotta sitten. Elinkeinoelämän Valtuuskunta on suorittanut 1980-luvulta lähtien arvo- ja asennetutkimuksia, joissa on selvitetty myös kansalaisten tyytyväisyyttä suhteessa ”vanhoihin hyviin aikoihin”. Vaikka materiaalsen hyvinvoinnin nousu on ilmeistä, enemmistö uskoo ihmisten olleen aiemmin onnellisempia kuin nykyisin.

Toisaalta lienee selvää, että harva olisi valmis muuttamaan köyhempiin oloihin esimerkiksi Intiaan. Harva haluaisi myöskään laskea elintasoaan. Materiaalsen elintason nousu kyllä tuo tyytyväisyyttä, mutta parannukset unohtuvat helpolla ja uudet tarpeet tulevat tilalle. Arvo ja asennetutkimukset osoittavat myös sen, että konkretisoiminen usein muuttaa käsitystä kasvusta.⁷ Yleinen kasvu voi olla ahdistavaa ja turmiollista, mutta suuremmat asunnot, parempi sosiaaliturva ja ympäristönsuojeluinvestoinnit ovat hyödyllisiä ja toivottavia.

Oikein pitkällä aikavälillä saattaa käydä niinkin, että kansakuntien nykyinen voimakas kasvuhakuisuus vähenee, esimerkiksi kulutuksen jatkuvasti kasvaessa ja arvojen muuttuessa. Seuraavan 25 vuoden aikana materiaalsen hyvinvoinnin lisääminen ja siten kasvu lienee kuitenkin edelleen keskeinen kansalaisten toive (ks. Haikonen, Jyrki – Kiljunen, Pentti, 2003).

Kuvio 1.5 Kansalaisten reaktiot väittämään ”Ennen ihmiset olivat onnellisimpia kuin nykyään”

1.4 Kirjan rakenne

Kirjassamme on yhteensä kahdeksan lukua, joiden keskinäinen rakenne on esitelty kuviossa 1.6. Tässä johdantoluvussa esitellään lyhyesti kirjan tavoitteita ja täsmennetään tekijöiden valitsemia näkökulmia.

Luvussa kaksi yritämme lyhyesti vastata kysymykseen ”Mitä tulevaisuudesta yleensäkin voidaan sanoa?”. On selvää, että jotkut väitteet voidaan esittää melkoisella varmuudella, jotkut taas ovat hyvinkin epävarmoja. Pohdimme myös kysymyksiä, jotka liittyvät päätöksentekoon epävarmuuden vallitessa ja erilaisiin tulevaisuuden vaihtoehtoihin varautumiseen.

Luvun kolme tarkoituksena on antaa lukijalle kuva siitä valtavasta muutoksesta, joka Suomessa on tapahtunut noin 150 vuotta kestäneen kansallisen kasvu- ja sivistysprojektin aikana. Projektin historian läpikäynti muodostaa hyvän lähtökohdan tulevan 25-vuotiskauden arvioimiselle. Se auttaa myös näkemään niitä yhteiskunnallisia muutospaineita ja -tarpeita, joita meillä on edessämme.

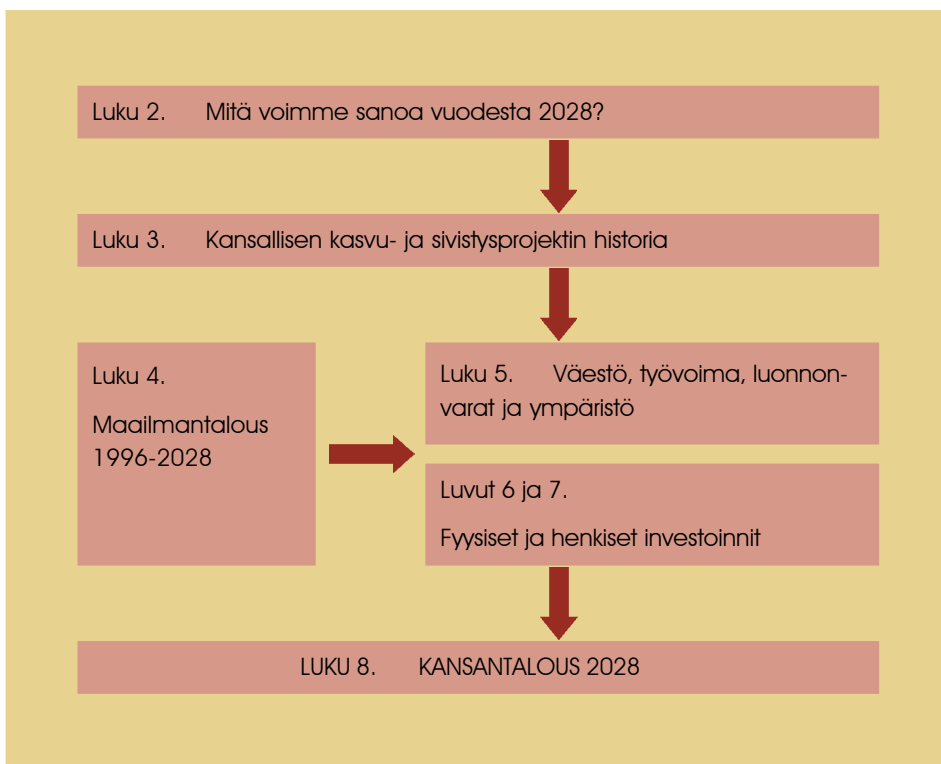
Luvussa neljä arvioidaan maailmantalouden näkymiä. Jos pystymme vastaamaan kysymykseen ”Millainen on maailma vuonna 2028?”, on huomattavasti helpompi vastata kysymykseen ”Millainen on Suomi vuonna 2028?”. Suomi on pieni maa, jolle kansainvälinen yhteistyö on erityisen tärkeää. Miten viimeaikaiset suuret kansainvälisen politiikan muutokset vaikuttavat kansainväliseen kauppaan? Kuinka uudet integraatoratkaisut heijastuvat Euroopan talouteen? Onko Suomi kiinnostava sijaintipaikka suomalaiselle ja ulkomaiselle yritystoiminnalle? Jatkuuko Venäjän talouden myönteinen kehitys? Ovatko kansallinen identiteetti ja syvenevä integraatio ristiriidassa keskenään?

Luvussa viisi tarkastellaan talouden aineellisia resursseja, väestön ja luonnonvarojen kehitystä sekä ympäristökysymyksiä. Väestö- ja työvoimakehitys osoittautuu yhdeksi tulevan 25 vuoden suurimmaksi haasteeksi. Kansantalouden käytettävissä oleva työpanos alkaa väistämättä pienentyä ja väkiluku uhkaa kääntyä laskuun. Kaikilla yhteiskunnan alueilla on varauduttava tähän kehitykseen. Osoitamme, että myös väestö- ja työvoima-arviointiin liittyy runsaasti epävarmuutta eivätkä tarkat tulevaisuuden suunnitelmat tai mekaaniset ennusteet ole paras tapa lähestyä tulevaisuutta. On varauduttava esimerkiksi suureen siirtolaisuuteen, jonka vaikutukset ulottuvat tuntuvasti työmarkkinoita laajemmalle: sosiaalipolitiikkaan, kulttuuriin, terveydenhoitoon, koulutukseen, ihmisten arkipäivään.

Luvut kuusi ja seitsemän muodostavat tämän kirjan keskeisen osan. Niissä pyritään osoittamaan, että elintason nousu riippuu suurelta osin aineettomista ja itse luoduista tuotannontekijöistä: osaamisesta ja koulutuksesta, teknologiasta ja sosiaalisista innovaatioista. Ei riitä, että meillä on käytössämme yhä enemmän koneita ja laitteita, niiden on lisäksi oltava erilaisia

kuin koneet ja laitteet olivat aikaisemmin. Ei riitä sekään, että viivymme koulussa yhä pidempään, myös opetuksen sisältö muuttuu. Taloudelliseen kasvuun liittyy keskeisenä osana organisaatioiden ja instituutioiden muuttuminen: työyhteisöt muuttuvat, julkinen sektori on suurten muospaineiden kohteena, verojärjestelmiä ja sosiaalipolitiikkaa harmonisoidaan kansainvälisesti, jne. Juuri tältä suunnalta on haettava apua, kun vanhaa kasvu- ja sivistysprojektia sopeutetaan uuteen ympäristöön. Ekstensiivinen kasvu on muutettava intensiiviseksi, hyvinvointivaltio hyvinvointiyhteiskunnaksi.

Hyvä esimerkki meille tärkeästä sosiaalisesta innovaatiosta on Euroopan valuuttakurssijärjestelmän muuttuminen. Suomi on liittynyt talous- ja rahanliittoon (EMU) ja yhteiset setelit ja kolikot otettiin käyttöön vuoden 2002

Kuvio 1.6 Kansantalous 2028 -kirjan rakenne

Tämän kirjan rakenne vastaa käsitystämme siitä, kuinka kansantalouden pitkän aikavälin tulevaisuutta on yleisestikin kartoitettava. Mitä ja millä varmuudella tulevaisuudesta voidaan yleensäkin puhua? Jos haluamme katsoa eteenpäin, on ensin katsottava taaksepäin. Jos pystymme sanomaan millainen on maailma vuonna 2028, on helpompi sanoa millainen Suomi on. Tuleva kehitys riippuu henkisistä ja fyysisistä resursseista ja siihen liittyy suuria yhteiskunnallisia muutoksia.

alussa. Aikanaan suurella vaivalla hankitun ja ylpeydellä kohdellun Suomen markan historia jäi näin alle 140 vuoden pituiseksi. Sopiiko EMU-alueen raha- ja valuuttakurssipolitiikka Suomelle? Miten Viron ja muiden Itä-Euroopan maiden tulo EU:hun vaikuttaa työmarkkinoihin ja yritystoimintaan yhteisön sisämarkkinoilla ja Suomessa?

Suomi on historiansa kuluessa ottanut paljon esimerkkiä muualla tehdyistä teknologisista ja sosiaalisista parannuksista. Väitämme, että kulttuurin, tieteiden, taiteen, teknologian ja erilaisten sosiaalisten innovaatioiden kansainvälinen leviäminen eli diffuusio on meille elintärkeää jatkossakin.

Luvussa kahdeksan esitetään yhteenveto kirjan keskeisistä ajatuksista ja pitkään jatkuneen kansallisen kasvu- ja sivistysprojektin muutostarpeista.

Alaviitteet

¹ Kesällä 2001 julkaistu YK:n kehitysohjelman inhimillisen kehityksen raportissa Suomi asettuu teknologisesti maailman kehittyneimmäksi maaksi, vuonna 2003 Norja oli ensimmäinen. World Economic Forum (WEF) ja IMD vertailevat säännöllisesti maiden kilpailukykyä lähinnä yritysten näkökulmasta. WEFin mukaan Suomi oli vuonna 2002 ensimmäisellä sijalla, IMD asetti Suomen kolmannelle tilalle. Suomen hyvä sijoitus johtuu osin tilapäisistä tekijöistä ja meidän on varauduttava lähivuosina sijalukumme alenemiseen. Ks. Rouvinen (2001), Kilpailukyyn mittaamisen ongelmista ks. Rouvinen – Vartia (2002), Pohjola (2003).

² Snellmania pidetään usein valtiokeskeisenä ajattelijana. Käytännön tomissaankin hän omalla ajallaan turvautui valtioon. Perimmältään Snellman kuitenkin lienee ollut pragmatikko. Silloisissa yhteiskunnallisissa, taloudellisissa ja sivistyksellisissä oloissa infrastruktuurin ja instituutioiden luomisessa valtiolle luonnostaan lankesi toisenlainen rooli kuin nykyisin. Nykyoloissa Snellmanin kansakunnan ”vaurastumisstrategia” olisi varmasti paljon monimuotoisempi kuin 1800-luvun ”On maamme köyhä, siksi jää” -tunnelmissa.

³ Murros-ajatusta ovat käyttäneet mm. Ruokanen & Nurmio (1995) ja Vartia – Ylä-Anttila (1992 ja 1996). Pertti Alasuutari (1996) esittää erinomaisen yhteenvedon ”toisesta tasavallasta”.

⁴ Laman syistä ja etenemisestä, ks. esim. Kiander, J. – Vartia, P. (1998).

⁵ Sopeutumisesta teknologisiin muutoksiin, ks. Ray (1992).

⁶ Luottamus sinänsä ei takaa yleistä hyvinvointia. Mafian piirissä luottamus on tärkeää, mutta mafiaa pidetään yleisesti kansakunnan vaurastumisen esteenä. Viimeaikaisesta sosiaalisen pääoman tutkimisesta ks. esim. Ruuskanen, Kannianen – Sintonen (2003), Pohjola (2003).

⁷ Haikonen – Kiljunen (2003) s. 202, Oswald, Andrew (1997) ”Happiness and Economic Performance”, *Economic Journal*, 1997, 107, 1815-1831.

8

KANSANTALOUS 2028

History matters. It matters not just because we can learn from the past, but because the present and the future are connected to the past by the continuity of a society's institutions. Today's and tomorrow's choices are shaped by the past. And the past can only be made intelligible as a story of institutional evolution. – Douglass C. North

”Niin on niittyjen asiat kuin on niittäjätkin” – Suomalainen sananlasku

8.1 Kansallinen kasvu- ja sivistysprojekti globaalistuneessa maailmassa

Kansainvälisessä politiikassa ja maailmantaloudessa on tapahtunut suuria muutoksia, erityisesti Suomen näkökulmasta. Näiden muutosten keskellä Suomi koki 1990-luvun laman, jonka jälkeen talouden rakenne muuttui kenties syvällisemmin kuin missään muussa OECD-maassa. Muutos oli sopu-soinnussa maailmantalouden rakennekehityksen kanssa. Tuotantoa on siirtynyt hitaan kasvun aloilta nopean kasvun aloille. Talous kasvoi 1990-luvun lopulla kansainvälisesti vertaillen hyvin nopeasti samaan aikaan, kun sen rakenne muuttui. Alettiin puhua jopa ”Suomen ihmeestä”.

Menestyksen juuret ovat kuitenkin tuntuvasti kauempana historiassa, lama ja sen jälkeinen murros vain nopeuttivat jo muutoinkin meneillään ollutta kehitystä. Määrätietoinen integraatio- ja teknologiapolitiikka sekä yritysten siirtyminen kohti huipputekniikan tuotantoa alkoivat jo muutamaa vuosikymmentä aiemmin. Myös koulutus- ja tiedepolitiikan lisääntyneet panostukset 1970- ja 1980-luvuilla näkyvät viime vuosien kehityksessä.

Vuosituhaten vaihteen kehitys on verrattavissa taloutemme aikaisempiin suuriin murroksiin: 1800-luvun jälkipuoliskon teollistumiseen, ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen itsenäistymiskauteen ja toisen maailmansodan jälkeiseen jälleenrakentamiskauteen. Muutoksella on kuitenkin ollut hintansa, kuten aina. Tällä kertaa se on ollut korkeana säilynyt työttömyys.

Teollistumisesta 1800-luvun jälkipuoliskolla alkanut hyvinvoinnin nousu on ollut merkittävä, taloudellisen nationalismiin siivittämä kasvu- ja sivistysprojekti. Sen aikana Suomi siirtyi Euroopan reunan kehitysmaasta rikkaiden

kansakuntien ryhmään. Taloudellisen kasvun käynnistymisen edellytyksenä oli joukko tärkeitä yhteiskunnallisia muutoksia ja teknologisia innovaatioita: taloudelliseen liberalismiin nojaavat päätökset vapauttivat markkinoita merkantilismien rajoituksista, yhteiskunnan instituutioita vahvistettiin ja teollisuudessa otettiin käyttöön merkittäviä teknisiä keksintöjä. Fyysisten investointien ohella kiinnitettiin erityistä huomiota henkisiin investointeihin: koulutukseen, sivistykseen ja kansalliseen kulttuuriin.

Kehityskaari on ollut huima. Suomen kansantulo asukasta kohden ylitti 1980-luvulla ja jälleen 1990-luvun lopussa selvästi teollisuusmaiden keskimääräisen tason. Vain muutama maa maailmassa on yltänyt yhtä nopeaan kasvuun viimeisten 150 vuoden aikana.

Perinnäisten toimialojen laajentuminen jatkui aina 1980-luvun alkupuolelle saakka. Samalla kasvu oli ekstensiivistä, tuotantopanosten määrän lisääntymiseen perustuvaa. Suomi viimeisteli teollista rakennettaan, kun useimmat muut teollisuusmaat olivat jo siirtyneet tuottavuuspohjaiseen, intensiiviseen kasvuun.

1980-luvulla tilanne Suomessa muuttui. Yksityinen ja varsinkin julkinen palvelusektori käyttivät entistä suuremman osan talouden resursseista. Teollisuus rationalisoi toimintojaan ja siirtyi investointivetoisen kasvun vaiheesta osin teknologia- ja innovaatiovetoiseen kasvuun. Sen tutkimus- ja tuotekehitystoiminta lisääntyi enemmän kuin muissa maissa, pääomapanoksen määrä kasvoi vain hitaasti ja työvoima vähentyi. Teollisuustuotannon kasvu perustui lähes kokonaan tuottavuuden nousuun.

Rakennemuutos ei kuitenkaan riittänyt talouden tasapainon ylläpitämiseen. 1980-luvun lopulla hyvinvointia lisättiin velkaantumalla nopeasti ulkomaille. Tilannetta pahensi idänkaupan romahdus ja odotettua heikompi kehitys monilla vientimarkkinoillamme. 1990-luvun alussa Suomi oli OECD-alueen velkaisimpia maita. Laman kuluessa kansantalouden ulkomainen velka alkoi pudota ja 2000-luvun alussa se oli hävinnyt kokonaan. Viennin kasvattamiseen ja vaihtotaseen korjaamiseen tähdännyt strategia oli onnistunut odotettuaakin paremmin.

Samalla Suomi oli siirtynyt osaksi avointa maailmantaloutta, protektionismiin perustunut aikakausi päättyi. Talouden tehokkuus on merkittävästi parantunut ja kilpailu lisääntynyt. Enää ei yritysten päätöksenteossa tai talouspolitiikassa kysytä, miten voimme suojata kansallista tuotantoa kilpailulta, vaan miten voimme hyötyä kasvavista maailmanmarkkinoista ja globaalista talouksien integraatiosta – ja miten voimme niihin ehkä vaikuttaa.

Muutokset ovat olleet rajuimpia aiemmin suljettuina säilyneinä aloilla: maataloudessa, elintarviketeollisuudessa, rakennustoiminnassa sekä kaupassa ja liikenteessä. Muutoksen hinta on ollut usein suuri: työpaikkojen tai aiemmin saavutettujen etuisuuksien häviäminen. Samankaltaiset muutokset jatkuvat, kun EU:n uudet jäsenmaat alkavat todenteolla kilpailla nykyisten jäsenten

kotimarkkinoilla ja kansainvälisillä markkinoilla. Suuria tulevaisuuden kysymyksiä onkin se, miten kansallinen ja kansainvälinen sovitetaan yhteen globaalissa taloudessa ja kansainvälistyvässä yhteiskunnassa.

Jäsenyys EU:ssa ja EMU:ssa on ainakin toistaiseksi ollut asetettujen tavoitteiden mukaista. Myös poliittinen päätöksentekojärjestelmä on normalisoitunut ja tehostunut. Talouteen on syntynyt uudenlaista vakautta ja olemme sopeutuneet verraten hyvin kansainvälisen talouden muutoksiin, vaikka politiikka-arsenaali onkin pienentynyt. Olemme myös säilyttäneet kansallisen hyvinvointijärjestelmän ja sen instituutiot. Myös työmarkkinat ovat säilyneet pitkälti kansallisina. Todellinen testi on kuitenkin vielä edessäpäin: uudet jäsenmaat ovat liittymässä unioniin ja monet entiset ovat suunnittelemassa ja toteuttamassa muutoksia niin vero- kuin sosiaaliturvajärjestelmiinsä. Olemme siirtymässä kansainvälisen systeemikilpailun aikaan.

Kansallisen vaurastumisen kausi oli Suomessa alusta alkaen myös sosiaalisen hyvinvoinnin projekti. Suomalaisen hyvinvointivaltion rakentaminen sai laajojen kansalaispiirien tuen. Sitä voidaan luonnehtia myös ”korporatiiviseksi projektiksi”. Monet yhteiskunnalliset palvelut syntyivät tai laajentui-
vat työmarkkinajärjestöjen aloitteiden ja keskinäisten sopimusten pohjalta. Laajalla sopimustoiminnalla ja sidosten verkolla oli kuitenkin myös kääntöpuolensa – talouteen syntyi jäykkyyksiä ja kilpailulta suojattuja aloja.

Vaikka rakennemuutos on ollut suuri, Suomen talous on edelleen muutosvaiheen keskellä: sopeutuminen avoimeen kansainväliseen kilpailuun jatkuu, tieto- ja viestintäteknologiaan perustuva talous laajenee, väestö vanhenee ja työikäinen väestö alkaa vähentyä maahanmuuton lisääntymisestä huolimatta. Suomi on ratsastanut tieto- ja viestintäteknologian kehityksen aallonharjalla, mikä on tuonut talouden kasvuun oman ”Nokia-lisänsä”. Yhtä suuri yllättävä kasvuvaikutus seuraavan 25 vuoden kuluessa on erittäin epätodennäköistä. Kasvun avaimet löytyvät teknologian soveltamisesta muilla aloilla ja uuden yritystoiminnan kasvusta.

Voimme tiivistää tulevan neljännesvuosisadan haasteet seuraaviin neljään kohtaan: väestön vanhentuminen ja siitä seuraava sopeutuminen työpanoksen pienentymiseen ja maahanmuuttoon; talouskasvun ja hyvinvointiyhteiskunnan samanaikainen ylläpitäminen systeemikilpailun oloissa; teknologisen kehityksen kärjessä pysyminen tilanteessa, joissa kaikki muutkin kansakunnat siihen pyrkivät; sekä yrittäjyyden ja innovatiivisuuden edistäminen.

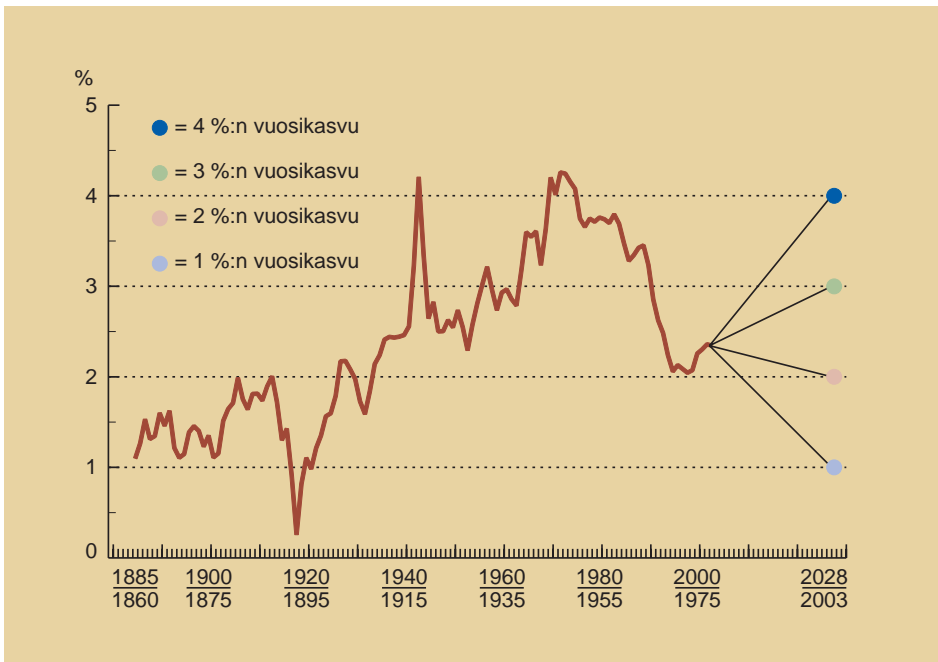
8.2 Kohti vuotta 2028

Muutosta, muutosta, muutosta

Vuonna 2028 suuri lamakin näkyy vain väliaikaisena pudotuksena kansakunnan pitkällä vaurastumisen tiellä. Suomen taloushistoriassa ei 1860-luvulta lähtien havaita yhtäkään 25 vuoden ajanjaksoa, jolloin kokonaistuotannon määrä henkeä kohden ei olisi kasvanut (kuvio 8.1). Edes sotien kaltaiset kriisiajat eivät ole kääntäneet näin pitkän aikavälin keskimääräistä kasvua negatiiviseksi. On erittäin todennäköistä, että talouden keskimääräinen vuotuinen kasvu henkeä kohden on 1 ja 4 prosentin välillä.

Luvussa 2 korostimme sitä, ettei tulevan kehityksen tarkka ennustaminen ole mahdollista. Joskus yksityiskohtaiset laskelmat ovat kuitenkin hyödyllisiä, jopa välttämättömiä konsistentin kokonaisnäkemyksen muodostamiseksi.

Taulukossa 8.1 on esitetty arvio, jonka taustalla on lukuisia oletuksia ja paljon työtä. Historian valossa 2.8 prosentin keskimääräinen talouskasvu 25

Kuvio 8.1 Henkeä kohti lasketun kokonaistuotannon määrän keskimääräinen kasvu 25-vuotisjaksoin, 1860-2028

Kuviossa on laskettu liukuvasti kaikkien tarkastelukauteen sisältyvien 25 vuoden jaksoiden keskimääräinen vuosikasvu. Myös sotavuodet ovat mukana. Yhtenäksinä jaksot kasvua ei ole ollut negatiivista. Koko ajanjaksona kasvu on ollut keskimäärin runsaat 2,5 prosenttia/vuosi.

	Tuotanto		Työllisyys	
	mrd. euroa	kasvu	10 000	kasvu
	v. 2000 hinnoin 2003	% vuodessa 2004-2028	henkeä 2003	% vuodessa 2004-2028
Alkutuotanto	4.2	1.4	12.0	-2.3
Maatalous, riista- ja kalatalous	1.8	0.7	10.0	-2.4
Metsätalous	2.4	1.8	2.0	-1.9
Jalostus	39.7	3.3	60.7	-0.3
Kaivannaistoiminta	0.3	1.3	0.6	-2.9
Elintarviketeollisuus	1.9	2.0	4.0	-1.2
Tevanake-teollisuus	0.5	0.5	1.7	-2.3
Puutavara-teollisuus	1.3	2.6	3.0	-1.6
Paperiteollisuus	5.3	3.0	3.7	-1.7
Graafinen teollisuus	1.5	2.7	3.2	-0.1
Öljynjalostusteollisuus	0.4	2.5	0.3	-1.6
Kemikaaliteollisuus	1.6	2.6	1.8	-1.2
Muovi- ja kumiteollisuus	0.9	3.0	1.7	-0.6
Rakennusaineteollisuus	0.9	2.5	1.5	-0.7
Metallinjalostus- ja metallituoteteoll.	3.1	3.5	5.9	-0.6
Kone-teollisuus	3.2	3.6	6.0	-0.5
Elektroniikkateollisuus	9.1	4.9	7.2	-0.9
Kulkuneuvoteollisuus	0.7	1.8	2.1	-0.6
Muu tehdasteollisuus	0.5	2.4	1.4	-0.8
Energia- ja vesihuolto	2.2	2.7	1.7	-1.7
Talonrakentaminen	5.0	2.4	11.1	1.5
Maa- ja vesirakentaminen	1.5	1.0	3.8	0.5
Palvelut	76.9	2.5	158.7	1.1
Kauppa	12.3	2.8	29.2	0.6
Majoitus- ja ravitsemistoiminta	1.7	2.9	7.6	1.4
Kuljetus ja varastointi	8.9	3.0	12.5	0.4
Tietoliikenne	4.4	4.0	4.6	-0.6
Rahoitus- ja vakuutustoiminta	3.7	2.6	3.8	-1.6
Asuntojen omistus	10.3	2.4	0.3	-0.1
Muu kiinteistötoiminta	2.3	2.7	3.3	0.1
Liike-elämää palveleva toiminta	7.7	3.0	19.1	2.6
Muut yksityiset palv. ja muu toiminta	4.4	2.5	12.2	1.8
Julkinen hallinto, sosiaalivakuutus	5.7	0.9	16.7	0.3
Koulutus, ter.vuolto-, ja sos.palvelut	15.5	1.5	49.4	1.2
Koko kansantalous	120.8	2.8	231.4	0.6

Taulukko 8.1 Tuotannon ja työllisyyden kasvu toimialoittain vuoteen 2028 – yksi optimistinen mahdollinen tulevaisuuden kuva

Taloussehityksen yksityiskohtainen ennustaminen ei ole mahdollista. Yhteiskuntatieteilijät ovat menettäneet mainettaan esittämällä väitteitä, joista heti tietää, että ne pitävät äärimmäisen pienellä todennäköisyydellä tarkasti paikkansa. Joskus yksityiskohtaiset laskelmat ovat kuitenkin hyödyllisiä kokonaisuuden konsistenssin tarkistamiseksi. Suurella todennäköisyydellä kasvu on kuitenkin 1-4 prosentin välissä. Taulukon arviot ovat kuitenkin väestö- ja työvoimakehityksen huomioon ottaen varsin optimistisia. Niiden toteutuminen edellyttää suuria muutoksia maahanmuutossa ja työvoimaosuuksissa.

vuoden aikavälillä ja rauhan oloissa on hyvinkin mahdollinen. Se on kuitenkin optimistinen, sillä tällä kertaa sen saavuttaminen tapahtuisi poikkeuksellisissa oloissa: väestö vanhenee ja työikäinen väestö pienenee. Tällainen kasvu edellyttäisi esimerkiksi huomattavasti odotettua suurempaa maahanmuuttoa sekä tuntuvaa työhönosallistumisasteiden kasvua. Pitkän aikavälin trendikasvu edellyttää sekä voimakasta tuottavuuden kasvua että muutoksia työmarkkinoilla

8.3 Väestö vanhenee – työvoima alkaa vähentyä

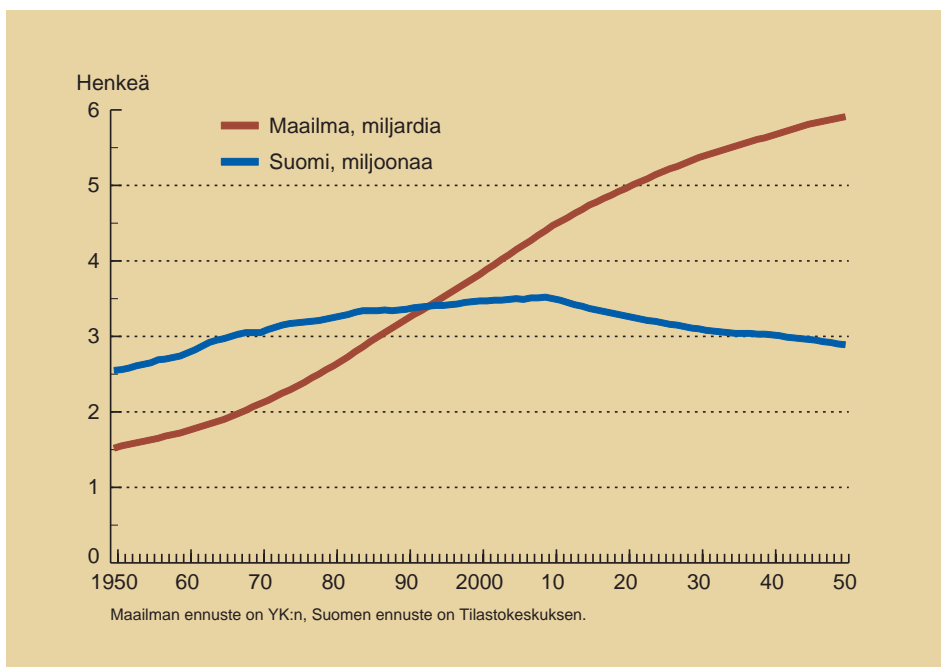
Vuonna 2028 yli 64-vuotiaan väestön määrä on noin 1.3-1.4 miljoonaa, mikä on 60 prosenttia enemmän kuin vuonna 2003 ja peräti 4.5 kertaa enemmän kuin 1950-luvun alussa. Toisaalta työikäinen väestö (15-64 -vuotiaat) on vuonna 2028 yli 10 prosenttia pienempi kuin 2003. Kymmentä työikäistä kohti on silloin 4-5 yli 64-vuotista, kun heitä nyt on kaksi. Työikäinen väestö alkaa pienentyä nopeasti 2010-luvulla, mutta jo sitä ennen työmarkkinoilta poistuu enemmän ihmisiä kuin sinne tulee. Maata uhkaa merkittävä työvoimapula. Nykyisen noin 3.5 miljoonan työikäisen asemesta Suomessa on vuonna 2028 todennäköisesti vain runsas kolme miljoonaa 15-64-vuotista. Sen vuoksi on tärkeää, että mahdollisimman suuri osa työikäisistä on töissä eli työvoimaosuus on mahdollisimman korkea.

Edellä esitetyt luvut perustuvat todennäköiseen väestö-, ja siitä arvioitavissa olevaan työvoimakehitykseen. Olemme tässä kirjassa kuitenkin korostaneet, että kaikkiin talouden muuttujiin liittyy huomattavaa epävarmuutta, myös väestö- ja työvoimakehitykseen. 80 prosentin todennäköisyydellä Suomen väestö vuonna 2028 on haarukassa 4.9-5.7 miljoonaa. Varmaa kuitenkin on, että työikäinen väestö pienenee.

Enemmän kuin epävarmuus syntyvyydestä ja kuolleisuudesta, tulevaan väestö- ja työvoimakehitykseen vaikuttaa siirtolaisuus. Taulukon 8.1 kasvuarviot perustuvatkin siihen, että maahanmuuttopolitiikka olennaisesti muuttuu ja että nettosiirtolaisuus lisääntyy 2010-luvun puolivälissä noin 20 000 henkilöön vuodessa. Siten meillä olisi 25 vuoden kuluttua noin 300 000 ulkomailla syntynyttä nykyistä enemmän. Muutos olisi dramaattinen. Tämäkään ei riitä kääntämään työikäisen väestön määrää uudelleen kasvuun.

Väestön vanhentuminen muuttaa monia yhteiskunnan toimintoja perusteellisesti. Selvimmin muutokset näkyvät kulutuksessa, asumisessa, terveydenhuollossa ja sosiaalipolitiikassa yleensä. Yli 65-vuotiaat käyttävät esimerkiksi terveyspalveluita noin neljä kertaa enemmän kuin väestö keskimäärin ja yli 75-vuotiaat noin kahdeksan kertaa enemmän.

Suomalainen eläkejärjestelmä on hyvä esimerkki pohjoismaisen hyvinvointivaltion sosiaaliturvasta, jossa on kehitetty kattavia ja korkean korvaavuus-

Kuvio 8.2 Maailman ja Suomen työikäinen väestö, 15-64-vuotiaat

Samanaikaisesti kun maailman työikäinen väestö jatkaa kasvuaan, Suomessa työikäisen väestön määrä kääntyy odotusarvossa laskuun jo noin 2010. Suomen ja muiden Euroopan maiden väestökehitys on hyvin samankaltaista ja poikkeaa merkittävästi Amerikan ja Aasian kehityksestä. Euroopan ja Yhdysvaltojen kasvudynamiikka on tulevaisuudessa hyvin erilaista.

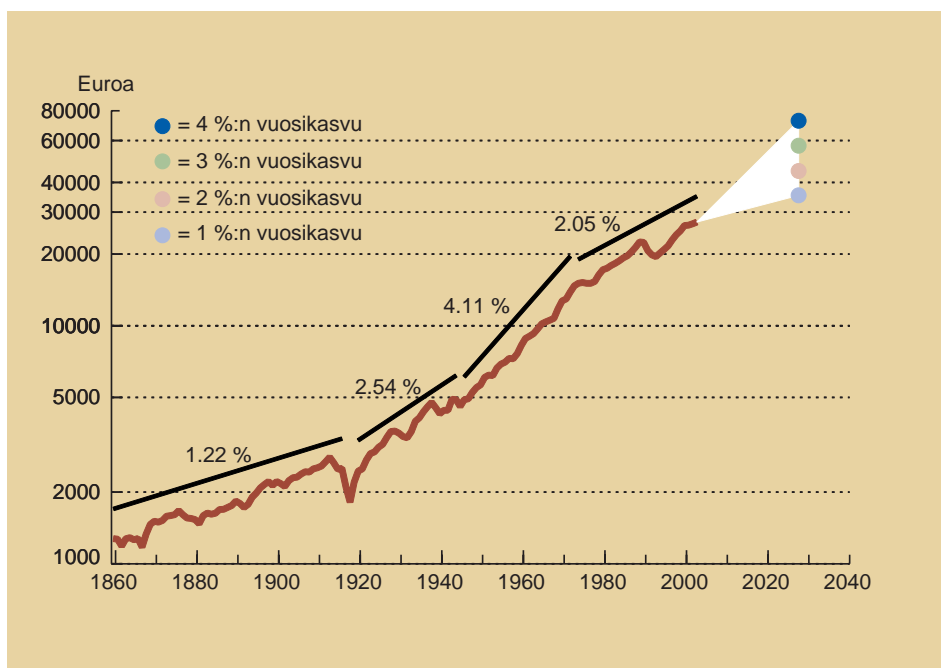
tason ratkaisuja. Köyhien vanhusten ongelma onkin merkittävästi pienempi kuin 50 vuotta sitten. Vuosituhannen vaihtuessa järjestelmä on ollut todellisesti testissä: näkyvissä oleva suurten ikäluokkien eläkkeelle jääminen on johtanut merkittäviin muutoksiin ja muutossuunnitelmiin. Suomalainen eläkejärjestelmä on nyt oleellisesti paremmassa kunnossa kuin vielä 10 vuotta sitten. Samantapaisia uudistuksia tarvitaan muillakin verotuksen ja sosiaaliturvan alueilla.

8.4 Osana kansainvälistä yhteisöä

Suomen suhtautumisessa kansainväliseen yhteistyöhön tapahtui oleellinen muutos Neuvostoliiton sortumisen jälkeen: seurailijan ja tarkkailijan asemesta Suomesta tuli monilla tavoin aktiivinen ja täysimittainen jäsen. Seurailijan rooli sopi kyllä taloudellisen nationalismen toimintalinjaan. Ulkomai-

seen omistukseen suhtauduttiin vielä kymmenkunta vuotta sitten varauksellisesti, toisin kuin suomalaisten yritystoimintaan ulkomailla. Teknisen kehityksen hyödyntämisessä pystyttiin tehokkaaseen teknologian siirtoon, mutta aina 1980-luvulle saakka aktiivinen osallistuminen kansainväliseen teknologiayhteistyöhön oli vähäistä. Muutokset näissä asioissa ovat osa laajempaa kehitystä kohti aitoa kansainvälistymistä, joka näkyy tulevaisuuden yrityksissä ja kansalaisten toiminnassa. Emme ole enää pelkästään suomalaisia ja eurooppalaisia, vaan monella tavoin myös maailman kansalaisia.

Asioihin vaikuttamismahdollisuus on aiheuttanut sen, että Suomessa on jouduttu aidosti pohtimaan, millaisen maailman me haluamme. Erityisesti on pyritty vaikuttamaan EU-politiikkaan ja esimerkiksi kansainväliseen tiede- ja teknologiayhteistyöhön. Tässä on myös onnistuttu. Suomen painoarvoa kansainvälisessä vaikuttamisessa on lisännyt hyvä taloudellinen menestys.

Kuvio 8.3 Henkeä kohti laskettu kokonaistuotannon määrä eri kasvuarvioin

Bruttokansantuotteen määrä henkeä kohden kasvoi sodan jälkeisinä vuosikymmeninä 1970-luvun puoliväliin saakka keskimäärin noin 4 prosenttia vuodessa. Kasvu oli kansainvälisesti vertaillenkin nopeaa. Mikäli vuosikasvu seuraavan 25 vuoden aikana olisi keskimäärin 2.5 prosenttia, bruttokansantuote henkeä kohti vuonna 2028 olisi kaksinkertainen. Tällöin myös julkisella sektorilla olisi käytettävissä nykyistä enemmän resursseja, vaikka veroaste laskisikin selvästi.

”Suomen ihme” tai ”suomalainen malli” on ollut laajalti esillä tiedotusvälineissä sekä myös talous- ja muussa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa ja erilaisissa kilpailukykyvertailuissa. Vaikka positiivinen kuva Suomesta kansainvälisissä vertailuissa onkin liioiteltu, se on voimavara, jota 2000-luvun alkuvuosina voidaan käyttää. Voimavara, jota Suomella ja suomalaisilla yrityksillä ei aiemmin ole ollut.

Todellinen haaste on ylläpitää saavutettu asema yhtenä menestyvänä maana. Samanaikaisesti on ylläpidettävä hyvinvointiyhteiskunnan palveluita – joiden kysyntä kasvaa yllä kuvatun väestökehityksen seurauksena – ja menestyttävä kansainvälisessä taloudessa. Kansainvälisen talouden keskeinen osa on kilpailu huipputekniikan yrityksistä ja osaavista ihmisistä. Tuon kilpailun kaksi tärkeintä elementtiä ovat kasvu ja verotus. Jos pärjäämme kansainvälisessä verokilpailussa, julkinen sektori saa kasvun myötä enemmän resursseja kuin hitaan kasvun oloissa. Korkeatasoisten palveluiden saavuttamisen keino on myös julkisen sektorin tehokkuuden ja tuottavuuden parantaminen.

Euroopan integraatio vangitsi ajatuksia Suomessa 1990-luvulla siinä määrin, että suhteiden pohtiminen muuhun maailmaan jäi taka-alalle. Tilanne on muuttunut. Vaikka Länsi-Eurooppa on taloudellisen kehityksemme kannalta tärkeä, merkittäviä muutoksia kansainvälisessä taloudessa tapahtuu myös muualla. Venäjän ja Itämeren alueen rooli nousee vuoteen 2028 mennessä merkittäväksi sekä tavaroiden ja palveluiden kaupassa että suorien sijoitusten kannalta. Alueellinen yhteistyö ja erityisesti pohjoismaiset suhteet säilyvät tärkeinä, mutta muuttuvat osaksi laajempaa Itämeren alueen taloudellista yhteisöä. Maailmantalouden painopiste siirtyy Euroopan ja Pohjois-Amerikan ulkopuolelle Kiinaan ja muualle Aasiaan. Näiden markkinoiden merkitys kasvaa myös Suomessa.

8.5 Osaamisstrategia

Suomen osaamispääoma on parin viimeisen vuosikymmenen aikana kasvanut merkittävästi. Investoinnit tutkimukseen ja tuotekehitykseen sekä koulutukseen ovat lisääntyneet nopeammin kuin teollisuusmaissa keskimäärin. Suomen panostus tutkimukseen ja tuotekehitykseen, noin 3.5 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen, on maailman toiseksi korkein. Kuitenkin vain suhteellisesti: absoluuttisesti tarkastellen maailman suurimpien yritysten, esimerkiksi Fordin tai GE:n, tutkimuspanos on tuntuvasti suurempi kuin koko Suomen teollisuuden. Suomen panostus innovaatiotoimintaan on vain prosentti maailman panostuksesta. Siksi on harjoitettava valikoivaa ja strategista tutkimuspolitiikkaa. Teknologian kehittämiseen käytetyt voimavarat on saatava tehokkaaseen käyttöön. Tätä varten tarvitsemme sosiaalisia instituutioita, jotka kannustavat aloitteellisuuteen. Myös vuonna 2028 vallit-

see yksimielisyys siitä, että koulutus, tutkimus ja innovatiivisuus hyödyttävät koko yhteiskuntaa.

Tieto- ja viestintäteknikka muuttavat edelleen maailmaa ja maailman taloutta. On esimerkiksi arvioitu, että suurin osa internetin taloudellisista vaikutuksista on vielä edessäpäin. Nykyisellään internet sopii lähinnä keskiteytisesti tuotetun tiedon maailmanlaajuiseen jakeluun. Vasta internetin toinen sukupolvi mahdollistaa sen, että pääosa maailman koodatusta tiedosta saadaan hyötykäyttöön. Tällöin tieto lopulta ”demokratisoituu”: se on lähes kaikkien käytettävissä alhaisin kustannuksin. Informaation käyttö ja siihen tarvittava teknologia ovat saamassa saman aseman kuin sähkö aikanaan toisen teollisen vallankumouksen synnyttäjänä.

Tässä on myös Suomen mahdollisuus. Kun sähkö aikoinaan mullisti teollisen toiminnan, se korvasi suoraan lihasvoimaa. Hyötyjen saaminen oli tässä mielessä välitöntä: koneet korvasivat ihmistyötä. Nyt kyse on siitä, että älykkäät koneet ja järjestelmät pääosin täydentävät koulutettujen ihmisten työtä. Hyödyt tulevat välillisemmin ja edellyttävät korkeaa koulutustasoa. Ehkä sen vuoksi myös taloudellisten hyötyjen esiintulo kestää pitkään.

Koulutukseen ja tutkimukseen liittyy merkittäviä positiivisia ulkoisvaikutuksia, minkä vuoksi on luontevaa, että julkinen sektori pyrkii niihin vaikuttamaan. Koulutukseen syntyy tulevaisuudessa lisää yksityisen ja julkisen toiminnan välimaastoon jääviä uusia ratkaisuja, ilmeisesti yksityisiä yliopistojakin. Lähivuosisikymmeninä pohditaan myös entistä enemmän koulutusinvestoinneista saatavaa tuottoa. Koulutuspolitiikassa ei voida enää jatkaa vanhaa sivistysprojektia sellaisenaan: laajentamiseen tähtäävästä strategiasta siirrytään koulutusresurssien intensiivistä hyödyntämistä painottaviin ratkaisuihin. Koulutusmääriä ja -aikoja ei voida enää suoraviivaisesti lisätä: työelämään on päästävä mukaan ennen keski-ikää, on koulutettava sekä maistereita että mestareita. Koulutusjärjestelmät on myös sopeutettava pienentyviin ikäluokkiin ja maahanmuuttajien kouluttamiseen. Näitä muutoksia ei juurikaan ole vielä aloitettu.

8.6 Miten ylläpitää hyvinvointiyhteiskunnan sosiaalista pääomaa?

Vuonna 2028 Suomi on hyvinvointiyhteiskunta, joka kykenee tuottamaan kansalaisilleen nykyiseen verrattuna kaksinkertaisen materiaalsen elintason. Kasvun myötä myös julkisen sektorin rahoitus on lisääntynyt. Julkisen sektorin oman tuotannon osuus koko taloudesta on kuitenkin nykyistä pienempi. Verojärjestelmää on moneen kertaan muutettu kansainvälisen verokilpailun pyörteissä. Ansiotulojen verotuksessa on siirrytty perustulon ylimenevältä osin suhteelliseen verotukseen. Julkinen sektori huolehtii edelleen

keskeisiltä osin koulutuksesta, sivistyksestä, innovaatiopolitiikasta, infrastruktuurista ja instituutioiden toimivuudesta ja luo näin edellytyksiä muiden talousyksiköiden menestymiselle. Organisaatioiden kehittäminen työhön ja yrittämiseen kannustaviksi sekä uudet johtamismenetelmät ovat keskeisiä välineitä julkisen toiminnan tehokkuuden lisäämisessä.

Julkisia palveluita laajennettiin aina 1990-luvun alkuun saakka voimavaroja lisäämällä – ei toimintaa tehostamalla tai resursseja uudelleen kohdentamalla. Ekstensiivisestä kasvusta ollaan vähitellen siirrytty intensiiviseen kasvuun myös julkisessa taloudessa. Julkisen sektorin ei tarvitse tuottaa kaikkia palveluja itse; osa voidaan siirtää yksityiselle sektorille ja silti haluttaessa kontrolloida toimintoja.

Globalisaatio ei välttämättä johda siihen, että julkinen sektori on samankoinen kaikissa maissa. Julkinen sektori voi olla suurikin, jos se hoitaa tehtävät paremmin kuin ne hoidettaisiin yksityisellä sektorilla.

Itse asiassa globalisaatiokehitys korostaa julkisen sektorin roolia. Tämä johtuu siitä, että kansainvälisten yritysten kilpailu siirtyy paljolti hyödykemarkkinoilta tuotannontekijämarkkinoille. Ihmiset voivat liikkua vapaammin ja yritykset valita sijaintipaikkansa kilpailuetunsa maksimoiden. Kunnollinen infrastruktuuri, hyvin toimivat yhteiskunnan instituutiot, työvoiman koulutustaso, palveluiden saatavuus, turvallisuus ja kohtuullinen verotus ovat tärkeitä sijaintitekijöitä. Niiden pohjalta määräytyy, miten paljon ja millaisia ihmisiä ja yrityksiä Suomessa on pitkän päälle.

Nykyajassa on paljon käsityksiä, joiden mukaan talous kulkee ajopuun taivon globaalitalouden määräämää uoma: tuleva kehitys määräytyy kokonaan Suomen ulkopuolelta ja siihen on vain sopeuduttava. Suomen talous onkin historiallisella tavalla sitoutunut osaksi Euroopan ja maailman taloutta. Poliittinen ja taloudellinen päätöksentekojärjestelmä on muuttunut ja muuttuu edelleen. Mutta monet kansallisen kasvu- ja sivistysprojektin ajatuksista ovat edelleen päteviä. Kansakunnan henkisten toimintavalmiuksien varanto perustuu edelleen hyvin koulutettuun ja sivistyneeseen väestöön. Kieli ja kansallinen kulttuuri luovat yhteisiä arvoja sekä ajattelu- ja käyttäytymistapoja – sosiaalisia instituutioita ja sosiaalista pääomaa. Ne puolestaan mahdollistavat kansalaisten ja yritysten tehokkaan taloudellisen yhteistyön ja yhteiskunnallisen toiminnan.

Taloushistoria ja taloudellisen kasvun tutkimus osoittavat, että sosiaaliset ja organisatoriset innovaatiot ovat yhtä tärkeitä taloudellisen muutoksen kannalta kuin teknologian kehitys. Talouden pitkän aikavälin kasvu riippuu ennen muuta osaamis pääoman määrästä – kyvystä tehdä innovaatioita ja kyvystä omaksua muualla tehtyjä innovaatioita.

Historiansa kuluessa Suomi on lainannut muualta paljon sellaisia tapoja ja instituutioita, joita nykyisin pidämme kansallisina. Suomalainen identiteetti on syntynyt myös kansainvälisistä vaikutteista. Kansallisen kulttuurin vah-

vistaminen ja kansainvälinen yhteistyö eivät ole vuonna 2028 samanlaisessa keinokeisissa ristiriidassa kuin aiemmin.

Taloudellisesta kasvusta on jatkossa entistä vaikeampi tehdä keskitettyjä päätöksiä. Se on lukuisten hajautettujen ja toisistaan riippumattomien päätösten seuraus. Julkinen sektori ei voi enää samalla tavalla kuin aikaisemmin taata taloudellista kasvua lisäämällä omaa tuotantoaan nopeammin kuin yksityinen sektori. Tuotannosta ei sovita keskitettyjen järjestelmien ja kaikenkattavien, suurten sopimusten kautta, vaan ”sopimusten” osapuolina ovat yhä enemmän kansalaiset itse. Hyvinvoinnin lisääntyminen jatkuu nykyistä hajautetumman vastuun oloissa, vaikka julkisella sektorilla on edelleen keskeinen rooli infrastruktuurin rakentamisessa ja ylläpitämisessä, koulutuksessa, tutkimuksessa ja sosiaalipolitiikassa.

Hajautettu päätöksenteko heijastuu myös työmarkkinoille. Suomi on vuonna 2028 siirtynyt kansallisvaltion makrokorporatismista jonkinlaiseen mikrokorporatismiin. Toimipaikka tai yritys – ja entistä useammin pienyritys – on talouden keskeinen päätösyksikkö toimialan, toimialajärjestön tai kansallisvaltion asemesta. Yhteistoiminnalla yrityksissä pyritään takaamaan kannattavuus, investoinnit, palkanmaksukyky ja työpaikkojen säilyminen. Työntekijöiden ja työnantajain järjestöillä on edelleen merkittävä rooli erilaisissa neuvottelu-, koordinaatio- ja palvelutehtävissä.

Hajautetumman vastuun periaate ulottuu myös yrityksiin. Usein puhutaan schumpeteriläisistä ja keynesiläisistä yrityksistä. Edelliset ovat innovatiivisia ja kykenevät uudistamaan tuotantoaan nopeasti. Jälkimmäiset odottavat talouspoliitikkojen aikaansaaman suhdannenousun vetävän tuotantonsa kasvuun. Vuonna 2028 Suomessa on enemmän schumpeteriläisiä yrityksiä.

Ja lopuksi: Ei kannata luulotella, että tietäisimme tarkasti millainen yhteiskunta Suomi on vuonna 2028. Kun taloudellista kasvua ja yhteiskunnallista muutosta ei voida ennustaa, on varauduttava ja lopulta sopeuduttava erilaisiin kehityskulkuihin. Sopeutuminen uuteen on helpompaa, jos yhteisistä pelisäännöistä keskustellaan ja tulevaisuutta hahmotetaan ennusteiden ja erilaisten skenaarioiden kautta.

Suomen menestystarinan taustalla olevaa keskitettyä kansallista kasvu- ja sivistysprojektia ei siis voida hajautetun päätöksenteon olosuhteissa sellaisenaan jatkaa. Uuden muutoksen läpiviemiseen tarvitaan enemmän omatoimisuutta kotitalouksissa, yrityksissä ja julkisissa toiminnoissa. Jatkuvan muutoksen keskellä on tähdellistä muistaa, että tuleva hyvinvointi kuitenkin rakennetaan talouden, teknologian ja kulttuurin hedelmällisellä vuorovaikutuksella.